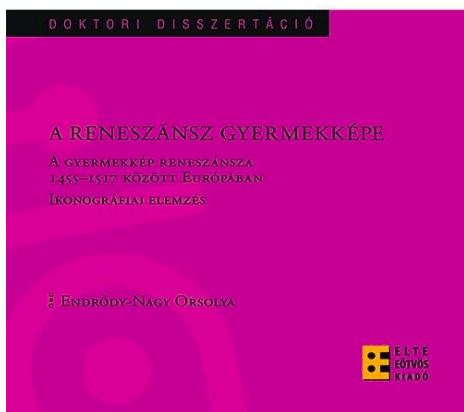

Gyermekek a látható világban

Pénzes Dávid*

Endrődy-Nagy Orsolya (2015): A reneszánsz gyermekképe. A gyermekkép reneszánsza 1455–1517 között Európában. Ikonográfiai elemzés. ELTE Eötvös Kiadó – Takács Etel Pedagógiai Alapítvány, Budapest.

Alighanem a hazai neveléstörténeti kutatások egyik legprogresszívebben fejlődő iránya az ikonográfiai/ikonológiai megközelítésen alapuló forráselemzés. Ez a közhelyes megállapítás még akkor is igaz, ha eddig – elsősorban – a neveléstörténet vette hasznát és állította csatasorba az új módszert, tovább finomítva a már eddig meglévő gyermekképpel gyermekkor-kutatással kapcsolatos kutatásokat (például: Szabolcs, 1999; Pukánszky, 2001, 2005; Golnhofer és Szabolcs, 2005; Kéri és Varga, 2006; Géczy és Darvai, 2010; Szabolcs, 2011; Darvai, 2011; Golnhofer és Szabolcs, 2012; Somogyvári, 2012, 2013, 2015). A kötet a szerző doktori disszertációján alapul¹ és – szemben a megszokott tudományos szövegekkel – sok-sok színes ábrát és képet tartalmaz, melynek okán már-már albumszerűvé teszi a korántsem egyszerű olvasmányt. Endrődy több tanulmányt is közölt már korábban a reneszánsz gyermekképkutatással kapcsolatban (Endrődy-Nagy, 2013a, 2013b), sőt szerkesztőként egy teljes lapszámot is szentelt a képkutatásnak.²

Endrődy szigorúan meghúzza és megindokolja az általa kutatott korszak pontos határait. Ezt elsősorban a szakirodalommal indokolja, tulajdonképpen egy úrtölt be, ahogy a 3. fejezetből kiderül. A korszakhatár meghúzása, ezáltal pedig a kutatás időbeli lehatárolása kiemelt fontosságú a történeti kutatásokban, amelynek indoka, hogy megszorodtak az egyes történeti korszakokról szóló munkák, ami nem csak új ismeretek felszínre kerülését jelentette, hanem a megváltozott nézőpontoknak köszönhetően megváltozott a korszakhoz való viszony is, ez pedig tovább finomíthatja egy-egy korszak felosztását. A szerző három oldalon keresztül (!) ismerteti azon jelentős szerzőket és munkásságukat, akik a reneszánsz fogalom-meghatározásával és korszakolásával foglalkoztak (19–22. oldal). A szövevényes szakirodalom áttekintését egy táblázat segít megérteni (17. oldal).

A szerző már az írása elején hangsúlyozza, hogy sok más szempontból is lehetne elemezni a korszakot, de ahogy írja azok „a disszertáció szempontjából nem relevánsak” (11. oldal) majd utána – lábjegyzetben – felsorolja a lehetséges nézőpontokat: néprajzi, esztétikai stb. Még ebben a fejezetben remekül bemutatja a kutatás céljait és a kutatás során alkalmazott metodikát, Pukánszky (vö. Pukánszky, 2005. 9–10.) nyomán pedig különbséget tesz a „gyermekkép” és a „gyermekfelfogás” fogalma között.

De nem csak a fogalom- vagy korszakhatárral kapcsolatban alapos a szerző. Véleményem szerint remekül találta el a képek típusainál – pontosabban a vizsgált képfajták esetében – az „arányokat”: vagyis a képek jelentőségére és azok technikájára vonatkozó ismertetések. Ez ugyan „jelentéktelennek” tűnhet elsőre, ám a képek

* Az ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskolájának doktorjelöltje, kollégiumi nevelőtanár. E-mail: penzes_david@yahoo.com

1. A doktori értekezés elérhetősége: URL: <http://www.doktori.hu/index.php?menuid=193&vid=14769> Utolsó letöltés 2016. július 25.

2. Lásd a Gyermeknevelés című folyóirat 2017. évi első számát. <http://gyermekneveles.tok.elte.hu/>

készítésének technikája³ hatással van a végeredményre is, ugyanis megszabja a „korlátokat” a művész – és az utókor véleményének/ítéletének – számára.

Endrődy bemutatja a nyomtatás forradalmát is,⁴ jelezve, hogy mennyire előtérbe került általa a betű, amely „megfosztva monopóliumától a képet mintegy fétissé válik” (27. oldal). Vagyis az elsődleges forrásként használt kép ekkor kezd másodlagossá válni, ekkor kezdi kiszorítani a betű a „tisztá képet”. És azt gondolom, hogy itt már jeleznie kellett volna, hogy a képek olvasását felejtettük el a betűk által, vagy egy újfajta „képolvasás” vette kezdetét? Azt gondolom, hogy valamennyire mindkettő, de *Endrődy* mégiscsak a képek mintegy újraolvasásával – gyermekképpé alakításával – próbálta meg új jelentéstartalommal – vagy a képek egyik lehetséges jelentéstartalmával – felruházni őket. Az olvasás pedig kiszorítva a képet, priori forrássá válik az emberiség számára. Ugyanakkor a szerző a guttenbergi fordulat bemutatásakor (20. oldal) nem domborítja ki – tulajdonképpen meg sem említi – annak a technikatörténetével kapcsolatos vitáját.⁵

A korszak háttérének megvilágításához elsősorban a történeti demográfia eredményeit használja fel. Kiemelten foglalkozik *Andorka Rudolf* eredetileg 1985-ben megjelent tanulmányával amely a nagy pestisjárványokról szól. A járványokat ugyanis elsősorban az öregek és a gyerekek szenvedték el és ez visszahatott a gyerekekről vallott felfogásra és a gyermekábrázolásra is. A pestis – a „fekete halál” – kapcsán továbbá szót ejt – *Andorkára* hivatkozva – a zsidó pogromokról is (a járványok miatt sokszor a zsidókat okolták), amelyek következtében sok zsidó menekült Lengyelországba és Litvániába (30. oldal).

A dolgozat 5. nagy fejezete az interdiszciplináris keretekkel foglalkozik. Vagyis a munkáját elhelyezi a tudományos erőterben, illetve bemutatja a szerző azokat a tudományos elméleteket (és a 6. fejezetben a módszereket), amelyek megadták a vizsgálódás elméleti kereteit. Itt számtalan kurrens felfogásról szót ejt *Endrődy*, így a nyelvi fordulatról a hermeneutika kapcsán (37. oldal), a mikrohistóriáról (38. oldal), a neveléstörténet szempontjából a gyermekképpel – a máig megkerülhetetlen – *Ariès*-féle megközelítéssel és annak *Heywood*-féle „továbbblépésével” (40–41. oldal) és reflektál még *DeMause* és *Linda Pollock* gondolataira is. A vizuális kommunikáció kapcsán *Gadamert* idézve állítja, hogy a képeket „nem pusztán látjuk, hanem olvassuk” (50. oldal). *Rose* nyomán pedig a vizuális kommunikáció kutatási rétegeiről beszél, amely ugyanis módszertani szempontból nézve az kutatásának egyik legfontosabb eleme volt (51. oldal). Érdekes módon a vizuális kommunikációval és a(z) újfajta) „kép-olvasás” elméleti háttérével keveset foglalkozik a szerző, ami meglepő, hogy ezen új források és technikák kritikájáról egyáltalán nem olvashatunk.⁶ Úgy vélem, hogy ez a fejezet leginkább felvillant a kapcsolódó tudományágakból elemeket, mondhatni: szemezget a felhalmozott diszciplináris tudásból (időnként – megítélésem szerint – aránytalanul), leginkább azokból, amelyek a szerző elemző logikája szerint összefüggnek. A hermeneutikáról szóló alfejezetnél (36–38. oldal) sok szerzőtől olvashatunk 1-1 gondolatot, de úgy érzem, hogy kissé felületesen kapcsolta össze a szerzők gondolatait. Miközben örvendetes, hogy nem megy vissza *Arisztotelész*ig, itt például *Heidegger*-t és *Gadamer*-t vagy éppen *Derridát* nem említeni mégiscsak meglepő. Márpedig a hermeneutika velük kezdődött el igazán.

3. Ebben a korszakban még nem voltak képesek gyufafejekre szobrokat faragni vagy éppen „miniatűr szobrokat” készíteni (lásd *Akinobu Izumi* és *Chen Fornq-shean* szobrait).

4. Természetesen nemcsak a könyvnyomtatásról, hanem a könyvek kultúrtörténeti jelentőségéről, státusszimbólum voltáról is ír a szerző.

5. Ez persze valamelyest vitatható, hiszen már a dolgozat elején jelzi, hogy több szempontot lehetne érvényesíteni, mint amennyit ő felhasznált.

6. Nyilvánvaló, hogy a képek új forrásként való értelmezése újfajta olvasást (vagyis értelmezést) igényel, mondhatni olyan ez, mint amikor valaki megtanul egy idegen nyelvet: elsajátítja annak grammatikáját és a szókincsének egy részét.

A neveléstörténeti vonatkozásnál a nemzetközi és a hazai szerzők műveit is áttekinti, a vizuális kommunikáció kapcsán pedig nem felejt el bemutatni a „képi fordulat”-ot. Azon olvasóknak, akik a művészettörténet órákat kissé unalmasak találták, kifejezetten ajánlott a „Színelmélet” alfejezet többszöri elolvasása: röviden tömören érthetően mutatja be a színkeverési technikákat (itt sajnos két – a nyomdaiparban napjainkban is használt – angol rövidítés az RGB és a CMYK nem kerül feloldásra (64. oldal)) és a színek jelentését is (65. oldal). Ennek az alfejezetnek az elején forráskritikával is él a szerző, felhívja a figyelmet *Király Sándor* szakmai szempontból kiváló jegyzetének marxista elfogultságára (63. oldal). A fejezet végén „Lehetséges vizuális elemzési megközelítések” (73 oldal) alfejezetben számba veszi a kurrens képelemzés három fő irányát: a vizuális antropológiát, a vizuális szociológiát és az ikonográfiát. *Jean Baudrillard*-ra hivatkozva szót ejt arról, hogy miért nehéz forrásként használni a képeket (81. oldal).

Az interdiszciplináris keretek után a szerző bemutatja az elemzése során alkalmazott kutatási módszereket.⁷ A kvalitatív és kvantitatív módszerek táblázatos összehasonlítása (86. oldal) jól rávilágít a hasonlóságokra és a különbségekre, ugyanakkor nem tesz hozzá új szempontot a már eddig is ismert kétféle metodikához. Fontos megjegyezni, hogy *Endrődy Sántha Kálmán* nyomán bevezeti az abdukció fogalmát az induktív és deduktív fogalmak mellé (51. oldal). Itt ugyan kicsit részletesebben fejti ki, hogy a festmények és a fotográfiák miért lehetnek alkalmasak arra, hogy gyermekkor-történeti forrásként tekintsünk rájuk, de egy részről a komolyabb kritikától tartózkodik és a módszertanból is inkább csak felvillant elemzési technikákat. Mindebből arra vonatkozóan nem lehet megállapítást tenni, hogy a szerző itt azért járt-e el így, mert a képelemzés mint tudomány még mesze nem kristályosodott ki és ebből fakadóan még nem vált teljesen elfogadottá, vagy pedig jobban érdekelte a történeti-filozófiai olvasat. Utóbbi sem elhanyagolható, hiszen a módszertani rész elméleti alapozásának nélkülözhetetlen része.

Külön ki kell emelni, hogy *Endrődy* kísérletet tesz saját módszer kialakítására. Azért nevezhető kísérletnek, mert korántsem egyértelmű, hogy a képek és a valóság miként tükröződnek egymásban. A saját módszer lényege, hogy a különféle képelemzési technikákat egyszerre alkalmazza, a képeket sorozatokba rendezi és ezzel lényegében véve a saját „(kép)leíró nyelvét” alkotja meg. A szokatlanul rövid – egyoldalas – elméleti bevezető után máris egy gyakorlati példán mutatja be a saját elgondolását (90–94. oldal). A saját módszert követő alfejezetek két szempontból is érdekesekek: egyrészt nyomon követhető a szerző forrásválasztása, másrészt pedig bemutatja saját kutatásának történetét (*Mészáros*, 2014. 15.),⁸ történetesen azt, hogy milyen katalógusokon keresztül jutott el végül a későbbiek során elemzett képekhez, amihez pedig – érzésem szerint kissé didaktikusan – a különféle képtípusok és a képek forrásaként használható kódexek definícióját is felhasználja.

Heywood nyomán négy fő témát és azon belül altémát – születés (fogantatás és terhesség, szülés, császármetszés), a csecsemők élete (szoptatás, pólyázás, tisztaság), betegség és halál (gyermekhalandóság, a halálhoz való viszony) és végül a játék – jelöl meg, amelyek mentén tematikus rendbe sorolja az általa elemzett képeket. Jól látható, hogy a témakörökkel a gyermeki lét teljességét igyekszik visszaadni. Szép példa a témái közül a születés és annak altémái: a fogantatás és a terhesség, a szülés és a császármetszés, mely napjainkban is meghatározó a hétköznapi beszédben. Igaz itt elsősorban annak köszönhetően jelennek meg, hogy a szerző ezeket a kategóriákat tudta a fellelt és elemzett források segítségével elkülöníteni (ez melleleg semmit sem von le az elévzett munka értékéből).

7. Sajnálatos, hogy több helyen is disszertációként hivatkozik szövegére a szerző, mert miközben az eredeti „kézirát” valóban a szerző disszertációja, az olvasó már könyvet tart a kezében és nem hagyományos értelemben vett doktori értekezést.

8. Ez lényegében véve már a Köszönetnyilvánítás fejezetében is megjelenik, amikor elmeséli a szerző, hogy milyen külföldi képtárakba jutott el ösztöndíjak segítségével.

A kötet kétségtelen értékei mellett a legnagyobb hibájának azt tartom, hogy nem szentel elég teret a kép, mint történeti forrás kritikájának, illetve a kritikára adott saját válaszoknak. *Somogyvári* 2015-ös kötetében (*Somogyvári*, 2015) is felmerül a kérdés – még akkor is ha csak „halványan” –, hogy a képelemzés visszaigazolja-e – ha egyáltalán lehetséges, hogy visszaigazolja (!) – az írott forrásokat, ám ő sem ad erre megnyugtató választ.

Endrődy-Nagy Orsolya kötetével kapcsolatban még számtalan dolgot ki lehetne emelni, hiszen az „érdekeségek tárháza”, de a legnagyobb érdemének mégis a képelemzői munkát tartom. A kutatása és a belőle született írás messze túllép egy disszertáció keretein, mondanivalója szétfeszíti annak terjedelmi korlátait és sokkal inkább egy „klasszikus” nagymonográfiára emlékeztet.

Szakirodalom

1. Darvai Tibor (2011): A Tanító című neveléstudományi folyóirat ikonográfiai vizsgálata. 1963, 1970. *Iskolakultúra*, 6–7. 71–86.
2. Endrődy-Nagy Orsolya (2013a): Középkor és reneszánsz – adalékok egy lehetséges gyermekképi paradigmaváltáshoz. *Gyermeknevelés*, 1. 63–72.
3. Endrődy-Nagy Orsolya (2013b): Középkori gyermekkép-narratívák? In: Benedek András és Tóth Péter (szerk.): *Új kutatások a neveléstudományokban 2012*. MTA Pedagógiai Tudományos Bizottsága; ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 267–288.
4. Géczy János és Darvai Tibor (2010): A gyermek képe az 1960–1980-as évek magyar nevelésügyi szakajtójában. *Új Pedagógiai Szemle*, 3–4. 201–237.
5. Golnohofer Erzsébet és Szabolcs Éva (2005): A gyermekkor narratívái. In: Kelemen Elemér és Falus Iván (szerk.): *Tanulmányok a neveléstudomány köréből*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 135–147.
6. Golnohofer Erzsébet és Szabolcs Éva (2012): Narratíva és gyermekkorkutatás. In: Németh András (szerk.): *A Neveléstudományi Doktori Iskola programjai. Tudományos arculat, kutatási eredmények*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 13–22.
7. Kéri Katalin és Varga Attila (2006): Acélos szoszó és 25 méter vörös szőnyeg. Átpolitizált alsó tagozatos tankönyvek 1950–1956 között. *Educatio*, 3. 553–565.
8. Mészáros György (2014): *Szubkultúrák és iskolai nevelés. Narratív, kritikai pedagógiai etnográfia*. Gondolat Kiadó, Veszprém. URL: <http://mek.oszk.hu/13400/13473> Utolsó letöltés: 2015. április 25.
9. Pukánszky Béla (2001): *A gyermekkor története*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
10. Pukánszky Béla (2005): *A gyermek a 19. századi magyar neveléstani kézikönyvekben*. Iskolakultúra, Pécs.
11. Somogyvári Lajos (2012): Közelítések a portrék és az egyszereplős képek jelenségéhez az 1960-as évek magyar pedagógiai szakajtójában. *Iskolakultúra*, 6. 14–37.
12. Somogyvári Lajos (2013): A szakmai kommunikáció képi megjelenítései (1960–1970). *Neveléstudomány: Oktatás – Kutatás – Innováció*, 3. 67–79.
13. Somogyvári Lajos (2015): Ikonográfia a neveléstörténet-írásban. *Pedagógiai életképek a hatvanas évekből*. Gondolat Kiadó, Budapest.
14. Szabolcs Éva (1999): *Tartomelemzés a gyermekkortörténet kutatásában. Gyermekkép Magyarországon 1868–1890*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
15. Szabolcs Éva (2011): *Gyermekből tanuló az iskolás gyermek, 1868–1906*. Gondolat, Budapest.